

Mickey Spillane a jeho hrdina Mike Hammer zůstává i přes další pokusy z pozdější doby součástí začátku padesátých let. K jeho příběhům můžeme dnes přistupovat tedy jako k již historickému dokumentu, nebo se pokusit je číst znovu s určitou nostalgií. V době takřka absolutního uvolnění tabu a ztráty některých z hodnot, v době vražd takřka v přímém přenosu a v době cynismu a ironie, je najednou Hammer až příliš všední. Jeho půvab a trvalost bych viděl v setrvávání na pomezí comicsu, detektivky, thrilleru, ale i čistého pulp-fiction, i revolverového a trochu dryjáčnického psaní. Chápejme je jako inspirační zdroj zejména pro dekadentní období kriminálního filmu sedmdesátých let, případně (příčemž Eastwoodův *Dirty Harry* je v logické linii synem Mika Hammera) období postmoderny. Navíc v tradici současné tarantinovské hry by měl být právě takový typ literatury pro mnohé obnoven a připomenut jako jeden ze základních inspiračních zdrojů.

Z praveku slovenskej detektívky (niekoľko poznámok)

VLADIMÍR PETRÍK, Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava

Začiatky slovenskej detektívky spojené aj s edičným zámerom sa viažu na autora (a zároveň vydavateľa), ktorý písal pod pseudonymom Bielhorský. Bol to trnavský knihtačiar a vydavateľ Gustáv Adolf Bežo. Trnavskú tlačiareň viedol od roku 1919 do roku 1932. Bol aj literárne činný. Od roku 1918 vydával a redigoval časopis *Slovensko*, do ktorého prispieval publicistickými žánrami a prekladmi. V rokoch 1925 – 1926 vydal tri zošity *Detektívnych noviel* so štyrmi príbehmi: *Žltý gombík*, *Vražda v dome bankárom*, *V driapoch smrti* a *Stolár a kravata*.

Ak za prvú detektívku v svetovej literatúre pokladáme *Vraždu v ulici Morgue* od Edgara Allana Poea, ktorá vyšla roku 1841 (inde sa udáva aj dátum 1845), tak detektívny žáner meškal na Slovensku viac ako osemdesiat rokov. Pravda, záležitosť je komplikovanejšia, pretože západnej Európe tiež trvalo pár desaťročí, kým sa v nej tento žáner presadil. Keďže Edgar Allan Poe bol známy najprv vo Francúzsku, kde ho prekladal a popularizoval Charles Baudelaire, jedným z prvých autorov využívajúcich tento žáner bol Emile Gaboriau. Jeho román *Prípady vdovy Lerougeovej* vyšiel roku 1866. No celoeurópsku popularitu mu získal Angličan Arthur Conan Doyle svojím Sherlockom Holmesom. A to sme už pri vročení 1887. Ten osemdesiatročný časový sklz sa nám takto scvrkol na púhych tridsaťosem rokov. Je to veľa, je to málo? Treba si uvedomiť, že na Slovensko sa všetky žánre dostávali oneskorene. Horšie bolo, že keď Bielhorský po treťom zošite prestal písať a publikovať kriminálne príbehy, detektívny žáner upadol takmer do zabudnutia a kriesili ho len nemnohí autori. Takýto stav trval v podstate až do šesťdesiatych rokov 20. storočia, keď sa ho ujali niektorí renomovaní autori (K. Lazarová, V. Mináč a iní), no ani potom nenastal väčší rozkvet. Takže môžeme povedať, že žáner kriminálneho románu či novely nepadol u nás na veľmi úrodnú pôdu a je až dodnes okrajovou záležitosťou. Hovoriť sa dá len o výnimkách (D. Kapitáňová a i.).

Vráťme sa však k Poeovi, ktorý určil základné parametre pre tento žáner. *Zločin v ulici Morgue* vyšetruje amatér Dupin, lebo polícia zlyhala. Dupin používa racionálny úsudok založený na striktné logických predpokladoch. Poe hovorí o analytickej metóde, o indukcii, o dedukcii a o tom, že výsledky sa v tomto prípade dosahujú „krajne dôsledným metodickým postupom“. Ten, kto túto metódu ovláda, „v každom riešení prejaví taký stupeň ostrovtipu, že sa to priemernému mozgu zdá až nadprirodzené“. Výnimočné Dupinove schopnosti autor demonštruje – ešte pred riešením vraždy –, aby ukázal, že naozaj pôsobia až nadprirodzene. Dupin totiž ohúri rozprávača tým, že uhádne, na čo práve myslí a odpovie mu. Potom mu logicky vysvetľuje, ako na to prišiel. (Mimochodom, takú istú scénu nájdeme aj u A. C. Doylea v novele *Škatuľa z lepenky*, kde sa autor priamo odvoláva na E. A. Poea a kde sa identický dialóg odohrá medzi Holmesom a Watsonom.) S takýmto vybavením sa púšťa aj do kriminálneho prípadu, brutálnej vraždy dvoch žien a hoci sa ten prípad zdá takmer neriešiteľný, logický a metodický postup vedie k úspechu. Jedným z problémov, ktorý treba v priebehu vyšetrovania riešiť, je problém zvnútra zatvorenej miestnosti, kde sa vražda stala. Tento motív sa stal trvalou súčasťou detektívnych príbehov a x-krát sa potom zopakoval. Takže: je tu detektív-amatér s mimoriadnymi analytickými schopnosťami, je tu rozprávač (akýsi predchodca dr. Watsona), je tu záhadná vražda, je tu miestnosť, do ktorej sa nedá vojsť a z ktorej niet úniku. Tieto rekvizity vošli do krvného obehu detektívnych príbehov a trvajú v ňom (s istými nuansami) dodnes.

Ako si v zmysle toho, čo sme povedali, počínal náš Bielhorský? Má svojho detektíva-amatéra (dal mu pekné slovenské meno Ivan Hron). Autor síce nevystavuje na obdiv Hronove mimoriadne analytické schopnosti, ani čítanie myšlienok, ale predsa len povie, že „*bol známy, že sa vášnivo zaoberal štúdiom vied, ktoré zasahovali do kriminalistiky, kriminálnej psychológie a súdneho lekárstva*“. Musíme autorovi veriť, ale pri riešení konkrétneho prípadu to celkom tak nevyzerá. Hron vie logicky uvažovať a aj uvažuje. Dá sa to demonštrovať na prípade s kravatou, kde skúmaním hodným Sherlocka Holmesa zistí, že jej majiteľ nie je ani starý ani veľmi mladý, že sa rád parádi, ale že je dosť chudobný a ešte slobodný. No a keď nájde na kravate stopy farby a gleja, hneď vie, že jej majiteľ je stolár (príbeh sa volá *Stolár a kravata*). Pomyslíme si, že s tým stolárom mal aj šťastie, on zrejme nosil kravatu aj v stolárskej dielni. Okrem toho, že Hron používa rozum a logiku, ľudom aj verí. Najmä verí, že čestný človek nemôže byť vrahom. V príbehu *Vražda v dome bankárovom* prestane vyšetrovať Pavla Černáka podozrivého z vraždy, lebo zistí, že je to čestný človek: „*Verím ti, Pavle, odvolávam zatknutie, si slobodný*“. Analýzu nahradilo mravné stanovisko a toto stanovisko tvorí ideovú bázu všetkých príbehov. Zločiny pášu zlí ľudia a obeťami sú vždy tí čestní. Napokon, takto nejako to predsa chodí aj v živote. Nie tak ako sa to zaužívalo v každej lepšej detektívke, kde niet viditeľného rozdielu medzi obeťou a vrahom. A to len preto, aby zmätený čitateľ nemohol hneď ukázať prstom na vraha. Toto mätenie je mladšieho dáta, u Poea ho ešte niet, signalizuje, že do detektívky vošiel nový hrdina – *napätie*. Ak delíme ľudí na mravných a nemravných a vieme od začiatku, kto je kto, napätie sa stráca. Detektívka nemôže kopírovať život, musí si plniť žánrové povinnosti. Keďže Bielhorský prichádza najmä s mravnými charakteristikami a nešetří tvrdými slovami na adresu tých, ktorých potom označí za zlo-

čincov, čitateľ vie, kto vraždil vždy skôr, ako mu to prezradí autor. Vie, že z množiny postáv mohol vraždiť len „lump a kartár“.

V zdôrazňovaní mravnosti ide autor tak ďaleko, že sa odvoláva priamo aj na Pána-boha. V príbehu *Vražda v dome bankárovom* Ivan Hron hovorí usvedčenému vrahovi: „*Nazdávali ste sa, že využitím vám prajných okolností vinu zvalíte na nevinného a dedičstva sa zmocníte. Dobrotivý Boh však zmaril vaše plány.*“ Môžeme brať túto vetu ako frázu, ale ak nie je, tak je to vlastne popretie jednej z hlavných zásad kriminálneho príbehu, totiž, že vyriešenie zločinu je plne v moci vyšetrojúceho detektíva. Presnejšie, v moci jeho rozumu, logiky, analýzy. A. C. Doyle poňal Holmesa ako stelesnenie čistého rozumu, rozum sa tu stal strojom. Keď nemá čo robiť, podlieha skaze: „*Môj rozum je ako rozbehnutý stroj: ničí sám seba, pretože nevykonáva prácu, na ktorú je predurčený.*“ Istú pozitívnu úlohu pri vyšetrovaní tu hrajú aj sny. Úlohu snov autor vysvetľuje (Freud by mal radosť) priam vedecky: „*Je psychologicky dokázaná vec, o ktorej sa každý, kto si dá pozor, sám na sebe presvedčiť môže, že isté zjavy v mnohých, snád vo všetkých prípadoch zapríčiňujú isté sny.*“ Teda, že konkrétny zážitok nájde svoj výraz aj vo sne. Autor uvádza niekoľko príkladov: keď počuješ vo dne zvon, v noci sa ti sníva o kostole, atď. Príklady však nemajú nič spoločné s autorovou vedeckou hantírkou. Je možné, že v tomto prípade vidina sna nahrádza Holmesovo čítanie myšlienok.

Okrem mravných charakteristík (pozitívnych či negatívnych) používa autor aj iné, národno-sociálne. „Lump a kartár“ sa volá Dežo Györfy a je, pochopiteľne, Maďar. Inšpektor, „ktorý sa bohatým rád zaliečal“, sa volá Zavřel. Tento kľúč používali naši autori detektívneho žánru aj v ďalších rokoch. V detektívke Viliama Kopečného *Tajomná smrť Oskára Horáka* z roku 1939 je zločincom Maďar Szabó. V Nižnánскеho románe *Spišské tajomstvo* sú zločincami Poliaci. Po roku 1948 namiesto nacionálneho kľúča začal fungovať sociálno-ideologický. Negatívnymi postavami sú kulak, záškodník, špión.

Ak by som mal zhrnúť tieto stručné poznámky, tak zopakujem: Slovenská detektívka sa rodila v polovici dvadsiatych rokov 20. storočia ako súčasť edičného plánu udomáňovať tento žáner v slovenskej literatúre. Bežo sa s ním oboznámil zrejme ako čitateľ. Po roku 1918 vychádzali v českých prekladoch (predtým v nemeckých a maďarských) zošitové série ako Leon Clifton, Tom Shark a ďalšie. Aj v strednej Európe sa stal známym Sherlock Holmes a iní. Osvojil si základné žánrové princípy a na nich vybudoval vymyslený príbeh. Vraždí sa v ňom vždy pre peniaze, iné motívy sa nevyskytujú. Hauzírovanie s morálkou poukazuje však na iné inšpiračné zdroje, na mravoučné ľudové čítanie, kalendárové príbehy a podobne. Takýchto ľudovýchovných brožúr vychádzalo u nás veľa už v 19. storočí. Tam Pánboh trestá tých, čo porušujú jeho prikázania nezabiješ či nepokradneš. Týmto synkretizmom vchádzajú Bežove kriminálne novely do slovenského kontextu, dostávajú domáci náter. Idea, že zlí musia byť cudzí, väčšinou Maďari, kým dobrí sú naši, má pôvod až hen v národnom obrození a rozvinul ju neskôr najmä Vajanský. Zrod Československej republiky ju na jednej strane stlmil, na druhej strane – a tou druhou stranou je práve dobrodružné čítanie pre ľud – ju posilnil. Že tá idea klesla z vyšších poschodí takmer do suterénu, bol prirodzený proces. Hore ju znova zdvihli udalosti z konca tridsiatych rokov a neskôr. Aj touto stránkou zapadli Bežove novielky do domáceho literárneho kontextu. To isté možno povedať aj o ich sociálnom štatúte. Na jednej strane páni

(mnohí, ako vieme, boli zároveň „cudzí“), na druhej, tej spravodlivejšej, ľud. To je v slovenskej literatúre stará schéma. Ale peniaze (ako také), tu už neznamenajú len zlo. Nahromadený kapitál sa môže využiť v prospech ľudí (ľudu). Mimochodom, za vyriešené prípady dostáva Ivan Hron peňažné odmeny. V *Žltom gombíku* sa v závere píše, že prvým činom bohatej dedičky Zuzky bolo, „že detektíva Ivana Hrona bohato odmenila“. V novele *Stolár a kravata*, keď sa peniaze našli „Radost' okradnutých manželov bola ohromná, jasali a skákali ako deti a detektívovi sa bohato odmenili“. V poviedke *V driapoch smrti* sa píše, že Ivan Hron vlastní peknú vilku „v malebnej dolinke“, kde letuje. Možno vari predpokladať, že si ju kúpil či vybudoval práve z týchto bohatých odmien. Dalo by sa uvažovať, že kým v rozprávkach dostane hrdina princeznú a pol kráľovstva, tu na ruku peniaze, čo je tiež rozprávkový koniec. No nie je to zrejme tak. Aj detektív Tom Shark – ak sa dobre pamätám – dostával za každý vyriešený prípad honorár. Takže môžeme vari povedať, že táto stránka noviel odráža dobovú situáciu, teda poprevratové pomery a nástup kapitálu, ktorý sa nielen kradol, ale aj pomáhal dvíhať spoločnosť na vyššiu úroveň.

Bežova iniciatíva zastala pri troch zošitoch. Prečo v nej nepokračoval, môžeme len hádať. Myslím si, že na vine bola najmä slabá úroveň všetkých novielok. Nová téma nedokázala eliminovať tento nedostatok. Ocitli sa pod tým, čo sa z tohto žánru dostávalo k čitateľovi v prekladoch. Ani to nebolo bohviečo, ale preds. Kým sa z tohto suterénu slovenská detektívka dostala, uplynulo veľa času.

Detektívka, národní literatura a Eduard Fiker (K situaci žánru v české kultuře třicátých a čtyřicátých let 20. století)

PAVEL JANÁČEK, Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i., Praha

Zahájil Eduard Fiker (1902 – 1961) svoji literární práci napsáním jednoho či dokonce několika detektivních románů s českou látkou a s českými hrdiny jednajícími v českém prostředí, nebo ji zahájil napsáním řady detektivek s tematikou angloamerickou? Otázka je to jednoduchá, problém se ve fikerovské literatuře traduje dlouho,¹ definitivně jej však na základě dosud známých pramenů uzavřít nelze. Namísto tohoto, abychom k takové konečné odpovědi spěchali, probereme proto v následujícím textu, co svědčí pro první a co pro druhou možnost, a pokusíme se usoudit, která z nich je pravděpodobnější. Pokud snad z našich povýtce bibliografických exkurzů vyplyne něco málo i pro poznání situace detektivní-

¹ Jako nesporný fakt převzali legendu o genetické prioritě Fikerových detektivek z českého prostředí např. NEVERŠILOVÁ, Olga: Eduard Fiker. 21. 11. 1902 – 3. 3. 1961. In: *Kulturně-politický kalendář 1967*. Praha : Orbis, 1966, s. 242 – 243; (jm) (=Josef Kuchynka): Čeští Wallaccové a plzeňští zvlášť. In: *Pravda* (Plzeň) 5. 7. – 2. 8. 1969, sobotní *Příloha Pravdy*, s. 5; FRÝBORT, Pavel: Doslov. In: E. Fiker: *Série C-L*. Praha : Čs. spisovatel 1984, s. 268 – 271.